

Perheet ideaalien ja käytäntöjen ristipaineessa keskiajalta nykypäivään

Arvio teoksesta Ilmakunnas, Johanna & Anu Lahtinen toim. *Perheen jäljillä. Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*. Tampere: Vastapaino. 2021. 366 s. ISBN 978-951-768-852-9.

Asta Sutinen

Perhehistoriaa monelta vuosisadalta nykyhetken otteella

Professori, FT Johanna Ilmakunnaksen ja apulaisprofessori, FT Anu Lahtisen toimittamaa artikkelikokoelmaa *Perheen jäljillä – Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020* luonnehditaan teoksen takakannessa seuraavasti: “Menneisyyden perheet olivat moninaisia, ja niissä ratkottiin nyky-yhteiskunnassakin arkipäiväisiä yksinhuoltajuuden, adoption, sosiaalisen vanhemmuuden, uusperheiden ja vihkimättömien pariin pulmia. Silti tämän päivän nostalgisissa mielikuvissa menneisyyden perheeseen liitetään turvallisuus, pysyvyys ja vastuullisuus.” Esittely tarttuu osuvasti teoksen ytimeen: miten täysin erilaisilla aikatasoilla liikkuvissa artikkeleissa voidaan tarttua hyvinkin ajankohtaisiin aiheisiin ja haastaa nykypäivän populaareissa mielikuvissa pinnalle nousevia, historiallisesti heikosti argumentoituja mielikuvia menneisyyden perhe-elämästä.

Teokseen valikoidut kolmetoista artikkelia valottavat moninaisia perhehistoriallisia teemoja edeten kronologisesti aina keskiajalta nykypäiviin asti, keskittyen maantieteellisesti nykyisten Suomen ja Ruotsin valtioiden alueille. FT Maija Ojala-Fulwoodin uuden ajan alun naisleskien johtamia käsityöläisverstaita tarkastelevassa artikkelissa luodaan katse myös Itämeren alueen eteläisempiin osiin, Tallinnaan, Riikaan ja Lyypekkiin. Keskiajan, uuden ajan alun ja vielä 1800-luvunkin osalta tarkastelu painottuu porvaris- ja aatelisperheisiin. Vaikka ylemmät luokat ovat jättäneet jälkeensä esimerkiksi asiakirjoja tai kirjeitä enemmän kuin usein kirjoitustaidottomat talonpojat, yhteiskunnan monimuotoisuus eri sosiaaliluokkien valossa ei ole teoksessa kovin kattavasti esillä. Artikkelikokoelma koostuu lähinnä historioitsijoiden laatimista teksteistä, mutta sosiologian ja oikeushistorian tutkimukset tuovat mukaan monitieteistä otetta.

Julkinen keskustelu perheestä ja erilaisista perhemuodoista on usein tunnepitoista ja erilaisten moraalikäsitteiden värittämää. Monimuotoiset perhekuviot huoltajuuskysymyksiin ja perheiden ajankäyttö nykyisessä elämänmenossa näyttäytyvät nykykeskustelussa usein kielteisessäkin valossa. Puheenvuoroissa toistuvat viittaukset myyttiseen menneeseen, jossa perhe-elämä esiintyy paitsi seesteisenä ja harmonisena, myös melko yksiulotteisena. Menneisyyden perheeseen liittyy mielikuvia turvallisuudesta, pysyvyydestä ja vastuullisuudesta sekä selkeästä työnjaosta sukupuolten ja perheenjäsenten välillä (s. 11). Argumentaation välineenä käytetty menneisyyden perhe jää julkisessa keskustelussa kuitenkin usein epämääräiseksi käsitteeksi ja nostalgiseksi hyvän elämänmuodon esikuvaksi, jota ei analyttisesti avata tai perustella. Nostalginen historiakuva toimii tiettyjen tarkoituserien mukaisesti, mutta “ennen kaikki oli paremmin” -väitteet sekä vääristävät historiaa että kaventavat keskustelua, joilla voidaan tarttua tämän hetken kysymyksiin ja ongelmiin. Kirjan artikkelit on koottu yksiin kansiin juuri siksi, että menneisyyden perheiden monimuotoisuus ja toisaalta nykyhetken sijoittaminen ajalliseen kontekstiinsa sekä osaksi pitkää jatkumoa ansaitsevat tulla näkyväksi.

Perhehistoriallisilla teemoilla on pitkät traditiot historiantutkimuksen kentällä, ja *Perheen jäljillä* -artikkelikokoelma asettuu tähän jatkumoon. Teoksen loppuun on laadittu kattava ja hyödyllinen luettelo perhehistoriaa käsittelevistä kotimaisista ja kansainvälisistä tutkimuksista, joista suurin osa on ilmestynyt viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Perheiden ja sukulaisuuden historia on valtavan laaja ja monivivahteiden teema, jota on käsitelty esimerkiksi ammattien ja toimeentulon, kansanperinteen ja tapojen, perheen sisäisen dynamiikan, yhteiskuntaluokan, seksuaalisuuden ja perhesuunnittelun, normien ja käytäntöjen sekä laajempien verkostojen ja yhteisöjen näkökulmasta. Miten ikinä perhe määritelläänkään, se on aina henkilökohtaisen lisäksi yhteisöllinen, yhteisön normien alainen virallinen järjestelmä, mikä on jättänyt jälkeensä esimerkiksi runsaasti viranomaislähteitä. Historiantutkimuksessa ja muillakin tieteenaloilla ajankohtainen verkostojen tutkimus näkyy kokoelman teksteissä: se sitoo toisaalta yhteen eri aikatasoilla liikkuvia ja erilaisia lähdetyyppejä hyödyntäviä artikkeleja, mutta linkittyy yleisempiin pinnalla oleviin tutkimuksellisiin intresseihin, jotka ulottuvat myös perhehistorian ulkopuolelle.

Tekijät eivät halua asettaa perheen käsitettä tiukkarajaisiin raameihin, mutta korostavat monimuotoisuuden ohella tiettyjä lähestymistapoja. Perheenjäsenten toimintaa omissa yhteisöissään tarkastellaan etenkin suhdesidonnaisuuden eli relationaalisuuden kautta, jonka puitteissa esimerkiksi ankara äiti saattoi olla kuuliainen vaimo ja toisaalta äitiään kohtaan nöyrä poika arvovaltainen isäntä. Valta- ja perhesuhteiden yhtäaikaisuus tekevät niin perhesuhteista kuin yksilön toimintamahdollisuuksista ja velvoitteista monitasoisia siten, että henkilön toimintamahdollisuuksiin, kokemuksiin ja hänen paikkaansa yhteiskunnassa saattoi samanaikaisesti vaikuttaa niin hänen sukupuolensa ja koulutuksensa kuin myös aviosäätynsä ja ikänsä. (s.24.) Olisiko perhehistoriassa, kuten johdannon lopussa esitetään, tilaa myös pohtia aiempien vuosisatojen vastineita nykyajan ”valituille perheille” (*chosen family*), joissa perheenjäsenet itse määrittelevät perhesuhteensa? Ajatus on äärettömän kiinnostava ja voisi avata uusia näköaloja niin yksilöiden elämään kuin yhteisöiden toimintaan. Samalla se vahvistaa käsitystä perheestä hyvin kontekstisidonnaisena käsitteenä, joka paitsi muuttuu, on myös itsessään aina altis uusille määrittelyille.

Perheiden moninaisuus erilaisten lähteiden valossa

Teoksen laaja aikaskaala näkyy käytetyissä alkuperäislähteissä: mitä kauemmas menneisyyteen katsotaan, sitä enemmän jälkiä ihmisten toiminnasta ja valinnoista etsitään viranomaislähteistä, kuten kauppakirjoista ja oikeudenkäyntipöytäkirjoista. Vanhimmat yksityiskirjeet ovat koskeneet vain harvalukuista hyväosaisten joukkoa, jotka ovat hallinneet kirjoitustaidon. Nykyaikaa kohti tultaessa päästään käsiksi monipuolisempaan ja moniäänisempään lähdeaineistoon. Tilastotieto, julkinen keskustelu sanomalehdissä tai nykyajan keskustelupalstoilla sekä haastattelu- ja kyselytutkimukset laajentavat lähdeaineiston skaalaa merkittävästi.

Kronologisesta esitystavasta johtuen temaattiset yhtymäkohdat saattavat nousta esiin hyvinkin erilaisissa historiallisissa konteksteissa ja ilmetä niinkin poikkeavissa lähteissä kuin keskiaikaisissa kauppakirjoissa tai 2000-luvun alun haastatteluaineistossa. Lukijalle keskeisimmiksi temaattisiksi punaisiksi langoiksi muodostuvat useassa artikkelissa korostuvat tekijät: ylisukupolvisuus, naisten toimijuus ja yhteisöllisyys. Artikkelit eivät niinkään valaise jo aikaisemmin enemmän tutkittuja pienten lasten ja vanhempien välisiä suhteita, vaan useassa yhteydessä sivutaan jo lapsuusvaiheen ylittäneiden jälkeläisten ja heidän vanhempiensa monitahoisia suhteita. Nämä saattavat ilmentyä esimerkiksi taloudellisena huolenpitona ja tukena, kuten FT Taina Saarenpään artikkeli keskiajan porvariyhteisöistä osoittaa. Vaikka keskiaikaiset lähteet ovat luonteeltaan hyvin virallisia, hallinnollisiin toimiin, oikeudenkäyttöön ja taloudellisiin asioihin liittyviä asiakirjoja, jotka Saarenpään mukaan ovat omiaan monella tavalla kadottamaan naisten toiminnan, sanat ja teot, niiden pohjalta voi kuitenkin muodostaa kuvaa naisten roolista keskiajan perheessä ja laajemmin yhteiskunnassa. (s. 32–33.) Naisten toiminta lastensa taloudellisen toimeentulon takaamiseksi konkretisoitui esimerkiksi luostarille suunnattuina lahjoituksina.

Aivan toisella aikatasolla, nykyhetken Suomessa sosiologit FT, VTT Mirikka Danielsbacka ja FT, VTT Antti O. Tanskanen ovat artikkelissaan analysoineet haastattelu- ja kyselyaineistoon perustuen suurten ikäluokkien suhdetta omiin lapsiinsa ja lapsenlapsiinsa. Vaikka keskiaikaisen äidin tai isoäidin motiivit jälkeläistensä auttamiseen saattoivat kytkeytyä uskonnolliseen kilvoitteluun ja sosiaaliturvan puutteeseen, näkyy ylisukupolvinen auttamisenhalu merkittävänä myös hyvinvointiyhteiskunnassa, jossa auttamisen katsotaan usein perustuvan vapaaehtoisuuteen.

Useat kirjan artikkelit painottavat naisten toimijuutta arjessa. Tutkimus ei toki kiistä niitä normatiivisia rajoitteita, joita naisten toiminnalla patriarkaalisessa yhteiskunnassa oli: vuoden 1734 laki takasi aviomiehelle, naittajalle ja isälle huomattavan vallan naisten edusmiehinä, lasten holhoojina ja alaisten isäntinä. Edusmiehisyyden alaisuudesta avioliitossa olevat suomalaisnaiset vapautuivat vasta vuonna 1929. Artikkeleissa painottuu kuitenkin naisen moninaiset vaikutusmahdollisuudet perheyhteisön sisällä. Kuten FT Mari Välimäen artikkeli osoittaa, 1600-luvun Turussa naisilla oli melko paljon valtaa aikuisten lastensa siveellisyysskysymyksissä. Vanhempien osallisuus lastensa siveysrikosoikeudenkäynteihin oli sukupuoli- ja säätyisidonnaista tavalla, joka antoi naisille paikoin jopa miestä suuremman auktoriteetin. Porvaris- ja pappissäädyn rouvat toimivat aktiivisesti tuomioistuinten

ulkopuolella miesten käyttäessä ääntään oikeuden edessä. Sen sijaan alemmassa porvaristossa naiset olivat aktiivisia toimijoita myös oikeudessa, kun poikien esiaviolliset seksisuhteet tai muut siveysrikokset päätyivät käräjille. Toiminnallaan he asettuivat osaksi pitkää jatkumoa, jossa alemman porvariston naisilla oli aktiivinen rooli äiteitä, vaimoina ja asiantuntijoina siveellisyyskysymyksissä. Edes uuden ajan alun jäykältä vaikuttava patriarkaalinen ideologia ei ollut yksiselitteinen, ylhäältä alas muodostuva valta-asetelma, vaan säätysidonnainen, monisyinen toimintaverkosto, jonka puitteissa ihmiset toimivat eri tavoin. (s. 110–111.)

Ovatko uusioperheet äiti- ja isäpuolinen ja niin sanottuine bonuslapsineen vain nykyajan ilmiö, joka haastaa ja vaarantaa niin kutsutun perinteisen perheen kokonaan? Nykyaikainen perheiden monimuotoisuus näyttäytyy usein arvostelijoiden puheissa vastakkaisena biologisten (hetero)vanhempien ja lasten muodostamalle ydinperhemallille, jonka idealisoitua vastinetta haetaan menneisyyden perheistä. Kirjan artikkelit kuitenkin osoittavat, että perheet ovat menneisyydessäkin olleet paljon monitahoisempia kuin kristilliset ohjenuorat tai lakipykälät ovat ohjeistaneet. Kuten FT Reetta Eiranan tekstissään 1800-luvun sivistyneistöperheiden tunnesiteistä muistuttaa, runsas lapsivuode- ja lapsikuolleisuus sekä menehtyminen sairauksiin olivat läsnä miltei jokaisen elämässä aikana ennen modernia lääketiedettä ja hygieniaolosuhteita. Perheiden kannalta tämä merkitsi useaankin otteeseen muuttuvia perhesuhteita: vanhempien uusia puolisoita ja lapsia, uusien sukujen kautta liittymistä laajempiin yhteisöihin. Perhesiteitä tuotettiin ja sanoitettiin etenkin kirjeenvaihdon avulla paitsi biologisiin lapsiin, myös perheeseen naituihin vävyihin, jotka saattoivat Eirasan analysoiman Tengströmin sivistyneistöperheen osalta korvata jopa perheen menettämän oman pojan. Läheisyyttä ja perheyhteyttä luotiin puhuttelemalla perheenjäseniä kuvaavilla sanoilla (äiti, isä, poika, tytär, veli, sisko) myös perheeseen ulkopuolelta tulleita henkilöitä.

Eiranan myös osoittaa, miten tiedemies, professori J. J. Tengströmin (1787–1858) toisella vaimolla Carolina Tengströmillä (1803–1885) oli elämänsä aikana useita perhesiteiden kautta tulleita sosiaalisia ja emotionaalisia lapsia ja lapsenlapsia, vaikka hänen ainoa biologinen jälkeläisensä menehtyi jo varhain. Carolina Tengströmissä laajan perhepiirin keskipisteenä konkretisoitui se, että sosiaalinen ja emotionaalinen vanhemmuus oli vahvaa, eivätkä suorat biologiset linjat olleet välttämättä olennaisia. Etenkin kuolemantapausten jälkeen huomio kiinnitettiin jäljellä oleviin perheenjäseniin. Eirasan kuvaama eletty perhe oli ydinperhemallia moninainen rakennelma, jonka tunnesuhteita rakennettiin tietoisesti kirjeenvaihdon emotiivisissa kerronnoissa. Moniniaisista valituista ja tilanteiden muuttuessa tehdyistä (sukulaisuus)suhteista koostuva perhe muotoiltiin siten emotionaalisesti aina uudelleen. (s. 227–229, 234–235.)

Muuttuvat tulkinnat myyttistä historiakuvaa haastamassa

Perheen jäljillä ei ole kokonaisvaltainen tai kaikenkattava perhehistoriallinen teos, eikä sitä sellaisena tule lukeakaan. Kysymys eheästä pohjoismaisen perheen historiasta ei edes ole relevantti artikkelikokoelmassa, jonka päämääränä on avata uusia näkökulmia nostamalla esille kiinnostavien tapaustutkimusten kautta menneisyyden perheiden monimuotoisuutta. Kirjan päättävä artikkeli, FT Ilana Aallon *Kiireen tyrannisoimat*

perheet. Historian käyttö 2010-luvun perhekeskusteluissa, pureutuu usein nostalgisoituun, mutta samalla heikosti argumentoituun ja epämääräiseen historiakuvaan, josta julkisessa keskustelussa saattaa helposti tulla synonyymi menneisyyden eheille, "oikeanlaisille" perheille. Teoksen artikkelit haastavat tällaisen yksinkertaistavan kuvan vahvasti, mikä kiteytyy Aallon tekstissä osuvasti ja solmii yhteen punaisen langan: ei ole yhtä totuutta tai ainoita ratkaisuja, vaan dialogia, muutosta ja monimuotoisuutta. Hyvinkin erilaiset tutkimuskysymykset ja aikatasot sekä kriittinen arvioiminen osoittavat, että nykyhetken perheisiin liittyvät kysymykset ovat harvoin syntyneet tyhjästä, ja että ne saattavat olla osa hyvinkin pitkää ajallista jatkumoa.

Kuvat menneisyydestä ovat usein pirstaleisia, ja artikkeleissa esitettyihin kysymyksiin saadaan välillä vain vaillinaisia vastauksia ja tulkintoja, joita tuleva tutkimus voi parhaansa mukaan täydentää. Kirjan artikkelit eivät niinkään pyri mullistavasti kumoamaan aikaisempaa tutkimusta, vaan enemmänkin haastavat katsomaan historiaa monitahoisemmin: jo aikaisemmin käytettyjä lähteitä voidaan tulkita tuoreilla tutkimusasetelmilla ja löytää uudenlaisia nyansseja. Menneisyyden perhe-elämää määrittivät monet ohjenuorat, lait ja ideaalit: todellisuus oli silti usein neuvottelua ihanteiden ja käytäntöjen kanssa, sillä elämä harvoin kulki oppikirjan mukaan. Kuolemantapaukset varjostivat perhe-elämää kaikissa yhteiskuntaluokissa, eikä perhe välttämättä perustunut biologisille verisiteille. Myös 1600-luvulla vanhemmat olivat kiinnostuneita lastensa kasvatuksesta ja koulutuksesta, huolehtivat heidän toimeentulostaan ja sanoittivat tunteitaan, vaikka ehkä eri muodossa kuin nykyään. Perheet eivät olleet yhteiskunnasta irrallisia yksiköitä, vaan olivat riippuvaisia laajemminkin yhteisön tuesta. Hyvinvointiyhteiskunta ei ole poistanut yhteisöllisyyttä, eikä toisaalta isovanhempien vapaaehtoista halua olla jälkikasvunsa tukensa, kuten Danielsbacka ja Tanskanen suuria ikäluokkia tarkastelemalla toteavat. Ulkoiset olosuhteet saattoivat olla hyvinkin kaukana nykyisistä, mutta keskeistä menneelle ja nykyhetkelle on se, että ideaalin särkyminen pakottaa aina yksilön ja yhteisön sekä perheen reagoimaan jollain tavalla ja etsimään uudenlaisia toimintamalleja. Ihmisen toimintaa ja valintoja on syytä tarkastella kriittisesti, mutta havaitsemalla monimuotoisuuden on myös helpompi hahmottaa toimintaan kytkeytyviä arvovalintoja ja suhteuttaa ne laajempaan kontekstiin.

Perheen jäljillä on jouhevasti etenevä eheä kokonaisuus, joka tarjoaa kiinnostavia kurkistusaukkoja hyvinkin kauas menneisyyteen. Kronologinen etenemistapa on looginen, ja se toisaalta haastaa myös lukijan itsensä hahmottelemaan temaattisia yhtymäkohtia eri aikatasojen ja aineistojen välillä. Suuri henkilöhistoriallisten lähteiden hyödyntäminen, olivatpa ne sitten virallisia dokumentteja, kirjeitä tai mielipidekirjoituksia, mahdollistaa käytäntöjen tarkastelun suhteessa ihanteisiin. Historiantutkijoiden ja sosiologien lisäksi kirjan teemoista riittää ammennettavaa myös muille tutkijoille ja aiheesta kiinnostuneille.

Perheistä keskustellaan nyt ja tulevaisuudessa, ja perhekeskusteluilla vaikutetaan myös poliittiseen päätöksentekoon. Jatkossa olisi kiinnostavaa lukea myös heteronormatiivisuuden ulkopuolelle jäävistä perhemuodoista tai esimerkiksi taloudellisesti vähempiosaisten perheiden toimintamalleista ja -mahdollisuuksista eri aikoina, mikä uusien tutkimusten myötä varmasti toteutuukin.

Asta Sutinen on folkloristiikan väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. Hän tutkii väitöskirjassaan rakkauskirjeisiin liittyviä asenteita ja komiikkaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun mediajulkisuudessa.